

Stoljeće Života — Obnovljenoga Života

Tonči Trstenjak*

Prvi broj časopisa *Život*, na koji se je 1971. nadovezao *Obnovljeni Život*, ugledao je svjetlo dana na inicijativu o. Miroslava Vanina, profesora na Visokoj bogoslovnoj školi, u Sarajevu 1919. godine. Bila je to reakcija — kako je napisano u uvodniku pod naslovom Što hoćemo. (s točkom, ne upitnikom!) — na dekristijanizaciju koja je »zahvatila golem dio naše inteligencije, a preko nje prodire nekršćansko i pogansko mišljenje i življenje i u široke narodne slojeve. [...] Stvara se pomalo skroz nekršćanski mentalitet, koji manje više utječe i na onu čest inteligencije, što je očuvala vjeru Kristu i svetoj Crkvi njegovoj.« A budući da se već i kod »uvjerenih katolika« osjeća da poprimlju »nazore protivne katoličkom crkvenom shvatanju [...] u svemu ovome hoće da našoj katoličkoj svjetovnoj inteligenciji pomogne Život.« Urednik Miroslav Vanino nadao se je da će baš *Život* »iskupiti svoje obećanje i biti snažna poluga u našem pokretu oko rekristijanizacije naroda hrvatskoga« (Vanino, 1919). Znakovito je da je baš *dekristijanizacija* prva riječ napisana u uvodniku prvoga broja *Života*.

Hrvatska je inteligencija pod utjecajem ondašnjih ideoloških kretanja u znatnom broju prihvaćala scientističku dogmu da su vjera i znanost dvije nepomirljive i suprotstavljene strane. Istovremeno u crkvene krugove prodiru valovi modernističke krize, koja je u teološkim krugovima izazivala potrebu pretjeranoga naglašavanja spekulativne tradicije dogme i oživljavanje skolastičke filozofije. Obrana vjere — apologetika — nametnula se je katolicima kao borbeni zadatak za zaštitu kršćanskih dogmatskih i moralnih načela. Nadasve su osjećali da treba zaštititi hrvatsku mladež, jer je »po naredenju iz Beograda škola pošla posve bezvjerskim putem«, kako eksplicitno piše 1921. u *Životu* br. 2.

Bez svake je sumnje *Životu*, koji se je tek rodio, zadan vrlo zahtjevan zadatak. U katoličkim intelektualnim krugovima primljen je s oduševljenjem. Izlazio je 10 puta godišnje u nakladi od 1.500 primjeraka. Kada se uzme u obzir da je u ono doba — u odnosu na danas — među Hrvatima bilo relativno malo visokoobrazovanih ljudi, tada se može zaključiti da je *Život* došao kao bogomdani svjetionik u duhovnoj zbrci koja je nastala među katoličkim intelektualcima nakon ulaska u novu državnu tvorevinu SHS 1918. godine. Ne zaboravimo da je ta južnoslavenska tvorevina nastala na utopiji koju su gajili i poticali visokoobrazovani hrvatski

* Prof. dr. sc. Tonči Trstenjak, profesor u miru. Fakultet filozofije i religijskih znanosti, Jordanovac 110, 10000 Zagreb, Hrvatska. E-adresa: antun.trstenjak1@zg.t-com.hr

katolički duhovni vođe od Križanića, preko iliraca, Strossmayera i tadašnjega zagrebačkoga nadbiskupa Antuna Bauera — inače velikoga prijatelja Družbe Isusove.

Budući da su tadašnji hrvatski isusovci svoju duhovnu i intelektualnu formaciju stjecali pod snažnim utjecajem zapadnoeuropskoga kulturnoga ozračja, nisu krili razočaranje političkim uskakanjem u uzavreli balkanski kotao. Nemoćno su promatrali naivnu promjenu političke i kulturne paradigme kojom su Hrvati 1918. skrenuti u krivom smjeru. Zato, za razliku od ostalih katoličkih tiskovina, u *Životu* je teško pronaći barem neki trag oduševljenja novom političkom stvarnošću.

U razdoblju između dva velika rata — kako dobro primjećuje o. Rudolf Brajičić — »Život postaje svojevrsno ogledalo duhovnoga, kulturnoga i društvenoga života Hrvatske s težnjom *izgradnje pojedinačne ličnosti i rješavanja socijalnih pitanja*«. Polemike kojima su vrvili ondašnji časopisi vješto se izbjegavaju, iako se često piše o gorućim socijalnim pitanjima.

Za ono doba veliku je hrabrost i oštromnost pokazao urednik o. Stjepan Poglajen kad je nakon Münchenskoga sporazuma 1938. oštromno i proročki upozorio na veliku opasnost njemačkoga nacizma i talijanskoga fašizma komentarom *Churchill — Hitler i istočna ekspanzija*. Budući da je Hitler bio prokazan kao zlo, taj su broj *Života* zaplijenile tadašnje jugoslavenske vlasti.

Prigodom jubileja trinaest vjekova spomena Hrvata na ovim prostorima (641.–1941.), početkom 1941., neposredno prije njemačke okupacije i stvaranja NDH, Poglajen u komentaru *13 Vjekovna Hrvatska* piše: »I sama činjenica, što je ona [Hrvatska] kao organski narod već prije 13 vjekova počela da postoji i što ona još danas postoji, jest nešto veliko, što u sebi nosi i duboki smisao i nepresahljivu vitalnost i neku sigurnu misiju« (Poglajen, 1941).

Zatim, bacajući usputni pogled na burnu povijest Hrvata na ovim prostorima ističući upozorava da:

unatoč našim naivnostima, unatoč našoj sitničavoj podjeljenosti, našem nerazumljivom kompleksu podcjenjivanja samih sebe, našem skoro hereditarnom priljepljivanju uz druge, našoj skoro milenijskoj navici da pandurujemo drugima i za druge, da vješto antichambriamo: unatoč svim tim slabostima, jest nešto čvrsto u nama, neoborivo, silno kohezivno, što nas unatoč svim razdvajanjima spaja, što nas unatoč svim klonulostima drži, što nas usprkos svih padova opet diže (Poglajen, 1941).

Poglajenov odgovor na pitanje o vjekovnoj vitalnosti Hrvata i danas je vrlo aktualan i može nam poslužiti kao rasvjetljenje i program:

Rim kao sjedište Pape, Papa kao nasljednik Petrov i Namjesnik Kristov, vidljiva glava Crkve, Crkva katolička kao živo, produženo božansko–čovječansko Mistično Tijelo Kristovo: to je ona transcendentna prastvarnost, iz koje je po tajanstvenoj vodi sv. krsta zastrujila nepresahljiva vitalnost božanskog života pojedinim stanicama hrvatskog organizma, dušama novonadošlih Hrvata, oplemenjujući nas kroz vjekove (...) odatle je zasinulo svijetlo u naše umove, da se ne podaju iluzijama [...] da prolazno ne proglašavaju vječnim i ne prigibaju koljena pod tiranijom promjenljivo-ga, jer najgora tiranija nastaje onda kad se nešto kontingentno, ograničeno proglasi transcendentnim, apsolutnim; odatle je iz tog dodira hrvatskog narodnog genija,

sa univerzalnom, apsolutnom istinom katolicizma — iskrsnula iskra hrvatske autentične i autohtone kulture, jer kultura u adekvatnom smislu riječi nastaje i može da nastane samo onda kada se jedna pojedinačna istina, pojedinačna vrijednost, oplodi univerzalnom istinom, univerzalnom vrijednošću, univerzalnim principom, kad po tom kontaktu, po toj simbiozi dobije svoje mjesto u sveopćoj sintezi [...] iz tog dodira individualno našega sa univerzalno katoličkim nastala je ona naša prvotna stvarnost, pranačelo našeg bivanja; naša specifična hrvatska duša. [...] U tom dodiru je izvor, ključ i jamstvo naše uporne i stoljetne otpornosti, naše nesalomljive volje za životom, naše — budućnosti. Ako to sami budemo htjeli: ako budemo zrelo, bez lakomišljenosti, bez utjecaja raznih snobizama, bez zavodljivosti bilo privlačivih bilo silovito nametljivih metoda — znali otkriti same sebe, pronaći same sebe i ostati vjerni samima sebi (Pogljajen, 1941).

Katolička je crkva je — upozorava Pogljajen — jedina institucija koja je kroz sve te vjekove ostala uz Hrvate u Hrvatskoj: »U to se sa svom ozbiljnošću moramo uživjeti mi, ako ne ćemo da nakon 13 vjekova učinimo izdaju nad svojom osnovom i središnjom stvarnošću, nad hrptenicom svoje povijesti, nad svojom autentičnom hrvatskom dušom i tako kao narod — izdahnemo« (Pogljajen, 1941).

Uskoro nakon toga članka, kojemu sam dao veliki prostor, jer mi se čini u ovom trenutku Hrvatske posebno bitnim, u uvodniku *Bog i Hrvati*, nakon proglašenja NDH 1941., o. Pogljajen izražava radost zbog »uspostave vrhovničke vlasti Hrvata u svojoj domovini«, ali upozorava da će joj Bog dati blagoslov samo ako Hrvati, poput kralja Krešimira IV., ostanu vjerni Bogu i Katoličkoj crkvi i ako se na zatalasanom moru ne budu pouzdavali samo u ljudsku silu, nego poput Petra budu svoj spas tražili od Isusa Krista.

Brzo nakon toga o. Pogljajen, pod kodnim imenom Kolaković, morao je bježati iz NDH u Slovačku, gdje se je pridružio pokretu otpora protiv njemačkih okupatora. Novi urednik *Života* postao je (bitno!) Slovenac o. Ivan Kozelj. Časopis je rijetko izlazio i čuvao se je svake političke obojenosti. Dolaskom komunista na vlast 1945., poput cjelokupnoga cvatućega hrvatskoga katoličkog tiska, i *Život* je prestao živjeti.

Obnovljeni Život 1971. godine

Drugi vatikanski sabor u našu je Crkvu polovicom šezdesetih godina prošloga stoljeća dahom Duha Svetoga probudio na novi život. Marksizam kao ideologija sve više gubi privlačnu snagu. Kako je slabila okrutna pesnica proleterske diktature, tako su nove duhovne sile sve više dizale glave. Budi se studentska mladež, a unutar Crkve u Hrvata mladi intelektualci, kulturnjaci, znanstvenici, filozofi i teolozi bez kompleksa stvaraju novo duhovno ozračje. Procvjetalo je hrvatsko proljeće na suncu novih poticaja i ideja. Zbog silne potrebe za komuniciranjem svježih koncilskih ideja, unutar crkvene zajednice opet uskrsava i uspješno raste katolički tisak.

U takvom duhovnom ozračju, a na inicijativu o. Rudolfa Brajičića, uz potporu subraće isusovaca na Filozofsko-teološkom institutu (FTI) rođen je 1971. *Obnovljeni Život*. Tu se mora istaknuti i ključna uloga o. Rudolfa Kopreka, koji

je bio Brajičićeva desna ruka, a kao prvi izvršni urednik kroz jedno je desetljeće *Obnovljenomu Životu* ustrajno utirao put u intelektualnu, kulturnu, znanstvenu i vjerničku javnost. Cilj koji je *Obnovljenomu Životu* svojim uvodnikom u prvom broju zacrtao njegov pokretač o. Brajičić uspješno se ostvarivao (Brajičić, 1971).

Dovoljno je okom osvrnuti se na niz od 74 godišnjih volumena (od čega 48 od 1971.), na šareni spektar raznolikih i kvalitetno obradenih tema, na veliko mnoštvo uglednih imena autora, pa da se shvati koliko je dragocjenih duhovnih plodova pohranjeno u stogodišnjem naporu, da se u svakom vremenu najboljim sadržajem utaži glad za kvalitetan religiozni, duhovni, kulturni i znanstveni napredak hrvatskoga naroda (usp. Brajičić, 1995).

Zora slobode

Godine 1988. pred sam početak raspada istočnoeuropskih socijalističkih diktatura i padom komunizma — a tada još nismo znali kako će se stvari razvijati — u uvodnoj riječi prvoga broja *Obnovljenoga Života* 1989. novi je urednik napisao da nas je »zapljusnuo val opće krize što trese ovim našim podnebljem [...] a kriza nije bolest koja bi vodila u beznade. Kriza je prijelazno stanje iz jedne stvarnosti u drugu. Ona može biti znak prodora zdravih stanica u ostarjeli organizam i stoga bogomdana prilika za novi život, početak obnove, zora nove budućnosti, bolno rađanje nove nade« (Trstenjak, 1989, 1).

Dok su se jugoslavenski komunisti svojim istrošenim kandžama još uvijek čvrsto držali na površini povijesti, uvodnik u prvi broj *Obnovljenoga Života* 1990. ima naslov *Put do postkomunizma*. Tijekom 1989. istočni se blok na opće čuđenje i oduševljenje nas suvremenika definitivno raspao, komunizam (onaj etetistički!) otišao je na groblje povijesti, iako duh marksizma još uvijek nije ispario iz glava naših nostalgičara. »U nekoliko dramatičnih tjedana politička i socijalna slika Europe se toliko izmijenila da su u hipu zastarjele sve doktrine o komunističkoj opasnosti«, piše u spomenutom uvodniku (Trstenjak, 1990, 4–5).

»Prvi put smo pozvani suočiti se ne više s komunizmom, nego s njegovom propašću«, reče tada državni tajnik Sjedinjenih Američkih Država James Baker. Taj "prvi put" postao je te godine najviše rabljeni izraz novinskih izvještaja.

Treba spomenuti da je u tim dramatičnim povijesnim događajima ključnu ulogu odigrao papa sv. Ivan Pavao II.

Od Drugoga svjetskoga rata Crkva u istočnoj Europi i Hrvatskoj proživljavala je teške trenutke, ali nije ju to slomilo, jer Crkva ima stoljetno iskustvo sličnih progona. Zapravo je dijelom bila oslobođena nepotrebna balasta u provođenju svojega osnovnoga zadatka: širenje kraljevstva Božjega među ljudima propovijedanjem evanđelja (usp. Mk 16,15).

Ne treba se čuditi što je Crkva radosno dočekala zoru slobode i u demokratskom otvaranju ostvarenje sna o samostalnoj Hrvatskoj. To joj je pružilo priliku da sa svim raspoloživim snagama djeluje u skladu sa svojim od Isusa Krista i u duhu Drugoga vatikanskoga sabora (GS 20!) zadanim poslanjem u svijetu. Sada je trebalo promijeniti paradigmu. Dijalog s marksizmom — koji je bio zacrtan i

kao zadatak *Obnovljenoga Života* — odjednom je postao bespredmetan. U stvari, to je najčešće bio naivni katolički monolog, nešto kao *l'art pour l'art*. Otvorila su se nova polja rada i pastoralnih mogućnosti: mediji, vjeronauk u školi, ulazak visokoškolskih katoličkih ustanova u sveučilišta, katoličke organizacije i dr. Zapljusnuo nas je neslućeni tehnološki napredak, koji je u međuvremenu donio nove pastoralne izazove i mogućnosti.

Usljedilo je ne manje teško razdoblje prilagodbe, koje je nužno tražilo novo preispitivanje i pomicanje prioriteta, prilagodenu strategiju djelovanja, potrebu prikladno osposobljenih pastoralnih djelatnika i suradnika u pastoralu i s tim u skladu stvaranje novih ustanova. S tim u vezi Rudolf Brajičić piše: »Dok su ljudi, živeći u komunizmu, dobro znali o čemu je zapravo riječ, u demokratskom kapitalizmu mnogo ljudi to ne zna, jer u njemu nije riječ samo o zgrtanju kapitala nego i o određenom svjetonazoru pod kojim se taj kapital zgrće, a o kojemu se mnogo ne govori« (Brajičić, 1995, 248).

Sve je to našlo odjeka i u *Obnovljenom Životu*, koji primjereno podignutom duhovnom i intelektualnom razinom daje svoj obol vjerničkomu hodu Crkve i naroda — sada kao Časopis za filozofiju i religijske znanosti. Naime, vjera nije nešto zauvijek stečeno, nego je grč. *hodòs*, — put, napredak i način života. U tom hodu mijenjao se je i *Obnovljeni Život*.

Što nam je činiti?

Pedro Arrupe, tada isusovački general, na Katholikentagu u Trieru 1970., izrekao je još uvijek važeću analizu, da »unutrašnju situaciju Crkve u svijetu danas karakteriziraju duboka vjerska kriza i teško stanje vjere« (Arrupe, 1971, 3). Kao uzroke nabraja pritisak materijalizma, sukobe s činjenicom sekulariziranoga svijeta, gdje se ljudi više ne obaziru na Boga, teološki prijepori, nesvladani problemi trećega svijeta te javno mnijenje utjecajnih krugova da je religija nepoželjna. »A društvo bez Boga je svijet bez smisla. U tom smislu nameće se načelo moći. Istina se ne računa, zapravo ne postoji«, piše papa emeritus Benedikt XVI. u eseju *Crkva i skandal seksualnog zlostavljanja* te upozorava kako u ustav Europske unije nije bilo moguće unijeti Boga, jer se to smatralo stranačkim pitanjem male skupine (Benedikt XVI., 2019). Bog je dakle postao privatna stvar manjine. Smrt Boga u društvu znači kraj slobode zato što nestaje kompas koji nam pokazuje ispravan smjer učeći nas da razlikujemo dobro od zla. Budući da je u zapadnom društvu Bog odsutan iz sfere javnosti, sve se više gubi mjera ljudskosti: na mnogim područjima zlo je postalo ne samo normalno, nego nažalost i poželjno (pobačaj!).

Danas je sasvim očito da smo i mi u tom kotlu zapadne civilizacije jer se i u Hrvatskoj vodi manje–više otvoreni *kulturkampf* protiv kršćanskih vrijednosti. Nastupajućemu carstvu globalnoga kapitalizma — kojemu postmarksistički teoretičari Michael Hardt i Antonio Negri u svojem *Imperiju* predviđaju sjajnu budućnost — smetaju kršćanske vrijednosti (brak, obitelj, spolna uzdržljivost i dr.) pa ih uspješno guši potičući protukršćansko ozračje, hedonistički i potrošački

duh te moralni permisivizam kroz sustavnu kontrolu medija, obilnim financiranjem sebi naklonjenih nevladinih udruga, kontrolom tokova novca, političkim pritiscima i izazivanjem kriznih žarišta s ciljem postignuća ciljeva imperija.

Moral je izuzet iz apsolutnoga naravnoga dobra i prilagodava se ciljevima ljudskoga djelovanja kao relativno bolje, ovisno o trenutku i okolnostima. Moralno posrnuće tumači se kao sloboda izbora. Sve se to odražava i na samoj Crkvi, tvrdi Benedikt XVI., »u mnogim se krugovima moralne teologije izlagala hipoteza da Crkva nema i ne može imati svoj vlastiti moral« (Benedikt XVI., 2019).

Stvaraju se zato među ljudima konfliktne situacije i neurotizacija, što potom pogoduje traženju nadomjestaka te vodi u stanja ovisnosti koje obilno koriste brojni mešetari s duševnim, religioznim i kemijskim opijatima. Arrupe tvrdi da današnje teško stanje vjere spada među najteže u čitavoj povijesti. Tomu treba pridodati i krizu »strukture Crkve koja stoji sučelice krizi strukture u profanom društvu« (Arrupe, 1971, 5).

Iako ta analiza slični na izliveno crnilo, u mnogo elemenata i nije sve baš tako crno. Treba znati da je kršćanstvo doživljavano kao masovna pojava uglavnom bio puki privid — to bi se trebalo zvati *kršćanluk*. Mnogi su se samo kitili cimerom kršćanskih simbola, a u praksi su komotno živjeli u poganstvu. Danas je to očitije nego ikada. I to je dobro, jer bolje spoznajemo gdje živimo.

To vrijedi od masovnih prelazaka na kršćanstvo iz doba cara Konstantina, nadalje u sutonu Rimskoga Carstva, pa i za srednji vijek, kada se europsko kršćanstvo počelo oblikovati u kulturu i civilizaciju. Govori se o europskoj kršćanskoj civilizaciji, o kršćanskom nasljeđu, o tekovinama kršćanstva. Gdje smo danas? Uzmimo za primjer nedavni požar crkve Notre Dame na Veliki ponedjeljak u Parizu, koji je u medijskoj javnosti pretežno doživljavao kao uništenje kulturnoga i povijesnoga spomenika, a ne kao devastacija Božjeg hrama.

Oswald Spengler nas u *Propasti Zapada* upozorava na povijesnu činjenicu da je svaka civilizacija poput živoga bića: rađa se, raste, stari i umire. Po toj analizi mi bi sada bili u procesu propadanja dekadentnoga Zapada s kojim smo se svojevremeno sljubili i identificirali.

Ima li u toj situaciji za Crkvu neki izlaz jer nam Crkva na mnogim prostorima sve više liči na geto? »Možda bismo trebali napraviti novu Crkvu, a onda bi stvari funkcionirale?« pita se papa emeritus, ali »taj eksperiment već je proveden i već je zatajio«. Drugi vatikanski sabor protiv je bijega iz situacije raskršćenjega svijeta te preporuča da se s modernim svijetom u cjelini treba uhvatiti u koštac *aggiornamentom* i dijalogom.

U tom kontekstu treba imati na umu da je Crkva nadasve Božji misterij među ljudima i upravo ta tajanstvena oznaka svjetlo je za sadašnji svijet jer se ne može ničim ljudskim ugasiti. Crkvu se stoga ne smije sekularizirati i sociologizirati, jer su strukture i strukturalne reforme važni aspekti Crkve i na tom je puno učinio Drugi vatikanski sabor, kao i svi pokoncilski rimski pontifeksi do sadašnjega pape Franje.

Arrupe rješenje traži u dokazanoj snazi karizme u kriznim razdobljima Crkve, s time da se karizmu ne smije tražiti izvan institucije i službe pa kaže: »Gleda-

jući u crkvenu povijest neprestano otkrivamo da se velike vjerske krize i pitanja strukturne reforme nisu uvijek a ni primarno rješavali teoretskim razjašnjavanjima, nego nerijetko neočekivanom silom nekog karizmatiskog svjedočanstva« (Arrupe, 1971, 7).

Uzmimo primjerice sv. Benedikta, koji u vrijeme seobe naroda i dekadencije Rimskoga Carstva “bježi” iz Rima u samoću “pustinje” te svojim primjerom na dugi rok obnavlja Crkvu nevidenom snagom. Na tom tragu danas je donekle teoretičar kulturnoga boja vjernika i postmodernoga svijeta Rod Dreher. U bestselleru *Benediktova opcija* on konstatira da je Zapad kršćanstvu okrenuo leđa, pa kršćanima ne preostaje drugo nego okrenuti leđa njemu i napustiti vlak koji juri u ponor.

Toj je opciji čini se donekle blizak i Karl Rahner s mišljenjem da se treba zadovoljiti s getom u koji nas je današnji svijet potisnuo i okrenuti se mistici. Na tragu je to evandeoskoga pojma o malom stadu (Lk 12,32) ili o evandeoskom kvascu (Mt 13,33), jer mi vjernici nismo više dominantni faktor u društvenim kretanjima, nego smo malo stado koje se ne boji uhvatiti u koštac sa suvremenim izazovima.

Mi čvrsto vjerujemo da se Bog utjelovio i postao čovjekom u Isusu Kristu koji je za nas bio mučen, umro i pokopan te treći dan uskrsnuo. Papa emeritus u spomenutom eseju daje u tom smislu sljedeće rješenje:

Samo poslušnost i ljubav prema našem Gospodinu Isusu Kristu može pokazati put. Zato pokušajmo iznova i iz nutrine samih sebe razumjeti što Gospodin želi i što je želio s nama. [...] Gospodin je s nama započeo ljubavnu priču, i njome želi obuhvatiti sve stvorenje. Sila koja se može suprotstaviti zlu, koja prijeti nama i cijelom svijetu, može se u konačnici sastojati od našeg ulaska u tu ljubav. To je prava sila koja se suprotstavlja zlu. Snaga zla proizlazi od našega odbijanja da ljubimo Boga. (...) Dakle, naučiti ljubiti Boga je put čovjekovog otkupljenja (Benedikt XVI., 2019).

»Što nam je činiti?« pitali su Židovi Petra nakon njegove kerigmatske propovijedi na dan Pedesetnice u Jeruzalemu. »Obratite se — reče im Petar — i spasite se od ovog pokvarenog naraštaja« (Dj 2,37–41). Obraćanje pak nikada ne smije biti samo osobno pitanje, nego nužno mora imati dimenziju pripadnosti mističnomu tijelu zajednice okupljene oko uskrsloga Krista — Crkve.

Bitni je zadatak evangelizacije u dekristijaniziranom svijetu da svojim svjedočenjem i propovijedanjem evanđelja stvorimo okruženje vjere u društvu gdje živimo i djelujemo. U tom pravcu isusovački *Obnovljeni Život* — izvorno kao časopis za religijsku kulturu, a danas za filozofiju i religijske znanosti — kroz stotinu godina izlaženja te intelektualnoga i vjerničkoga doprinosa i napora njegovih urednika, suradnika i pisaca daje nemjerljiv doprinos rastu vjere i izgradnji Crkve u Hrvata. Neka mu je blagoslovljen, plodonosan i dug život! Sretno u novo stoljeće!